

**İKİNCİ DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI SONRASINDA İMZALANAN ATEŞKES
ANDLAŞMASI'NA GÖRE AZERBAYCANLI GÖÇMENLERİN YERLERİNE DÖNÜŞÜ*****RETURN OF AZERBAIJANI IMMIGRANTS TO THEIR LANDS ACCORDING TO THE CEASEFIRE
AGREEMENT SIGNED AFTER THE II. NAGORNO-KARABAKH WAR**Tuğçe İSAYEV** 10.21492/inuhfd.117019 **Makale Bilgi**Gönderi: 05/09/2022
Kabul : 11/04/2023**Anahtar Kelimeler***Azerbaycanlı
Göçmenler,
Azerbaycanlı
Göçmenlerin Yerlerine
Dönüşü,
II. Dağlık Karabağ
Savaşı,
Ateşkes Andlaşması,
Birleşmiş Milletler
Mülteciler Yüksek
Komiserliği.***Article Info**Received: 05/09/2022
Accepted: 11/04/2023**Keywords***Azerbaijani
Immigrants,
Return of Azerbaijani
Immigrants to Their
Places,
II. Nagorno-Karabakh
War,
Ceasefire Agreement,
United Nations High
Commissioner for
Refugees***Özet**

Dağlık Karabağ sorunu ve I. Dağlık Karabağ Savaşı Azerbaycanlı göçmenlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Azerbaycanlı göçmenlerin sorunlarının çözülmesi ve yerlerine dönüşü Azerbaycan açısından her zaman öncelikli meselelerden biri olmuştur. Bu çalışmanın amacı, II. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'na göre Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünü ayrıntılı şekilde incelemektir. Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesine göre, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, Dağlık Karabağ'ın topraklarına ve etrafındaki rayonlara Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında dönecektir. Bu çalışma ile varılan sonuca göre I. Dağlık Karabağ Savaşı ve bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle 1991 yılı ve sonrasında Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve etrafındaki yedi rayonda ülke içinde yerinden edilmiş Azerbaycanlı göçmenler Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin denetimi ve kontrolü altında yerlerine dönebilecektir. Bu çerçevede, 1988 yılı ve sonrasında Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirilen Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine başka bir ifade ile, zorunlu olarak göç ettirildikleri Ermenistan'a dönüşü Ateşkes Andlaşması ile getirilen düzenlemenin kapsamına dahil değildir. Ancak, Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesine göre bu kişiler de Dağlık Karabağ'ın topraklarına ve etrafındaki rayonlara Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin denetimi ve kontrolü altında dönebilecektir. Azerbaycan Hukuku bakımından mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin aynı hukuki statüye tabi tutulduğu, bu durum sebebiyle de ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ile birlikte mültecilerin Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara dönmeye izin verildiği ifade edilebilir. Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili en önemli sorun Azerbaycanlı göçmenlerin dönecekleri toprakların Ermenistan tarafından mayınlanmış olması ve bölgedeki mayınların temizlenmesinin uzun yıllar sürecek olmasıdır.

Abstract

Azerbaijani immigrants emerged due to the Nagorno-Karabakh conflict and the I. Nagorno-Karabakh War. The return of Azerbaijani immigrants to their places and the solution of their problems are always one the priority issues for Azerbaijan. The aim of this study is to examine in detail the return of Azerbaijani immigrants to their lands according to the Ceasefire Agreement signed after the II. Nagorno-Karabakh War. According to the regulation of the Ceasefire Agreement on the return of Azerbaijani migrants to their land and the conclusion reached by this study, in the former Nagorno-Karabakh Autonomous Region and its surrounding 7 raions, internally displaced Azerbaijani immigrants who were displaced due to the First Nagorno-Karabakh War and the occupation by Armenia during this war, in 1991 and after will be able to return to their places under the control of the United Nations High Commissioner for Refugees. The return of the Azerbaijani immigrants, who were forced to migrate from Armenia in 1988 and later, to their land, in other words to Armenia, where they were forced to migrate, is not included in the scope of the arrangement brought by the Ceasefire Agreement. However, according to Article 7 of the Ceasefire Agreement, these people will also be able to return to the Nagorno-Karabakh lands and surrounding raions under the control of the United Nations High Commissioner for Refugees. The most important problem regarding the return of Azerbaijani immigrants to their land is that the lands where the Azerbaijani immigrants will return were mined by Armenia. Armenia refuses to give the maps of the mines laid in the region to Azerbaijan, and even if these maps are given to Azerbaijan, it will take many years to clear the mines in the region.

 Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

* Bu makale 15-16 Haziran 2022 tarihinde gerçekleştirilen 8. Asoscongress Uluslararası Hukuk Sempozyumu'nda sunulmuş özet bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı.

Atıf Şekli | **Cite As:** İSAYEV Tuğçe, "İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Sonrasında İmzalanan Ateşkes Andlaşması'na Göre Azerbaycanlı Göçmenlerin Yerlerine Dönüşü", İnÜHFD, 14(1), 2023, s.153-165. **İntihal** | **Plagiarism:** Bu çalışma intihal programında kontrol edilmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been controlled via a plagiarism software and reviewed by at least two blind referees.

EXTENDED SUMMARY

The Nagorno-Karabakh problem is a problem that stems from Armenia's territorial demands from Azerbaijan, and its historical origins go back quite far. Around 250.000 Azerbaijani people living in Armenia after 1988, when the Nagorno-Karabakh problem was provoked, were forced to migrate from Armenia due to this problem. The Azerbaijani people who were forced to emigrate from Armenia settled in various cities within the borders of Azerbaijan. After the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics in 1991 and Azerbaijan and Armenia became independent states, the Nagorno-Karabakh problem turned into a problem between the two independent states in 1991 and afterward, and then into war. During this war, which we may call the First Nagorno-Karabakh War, approximately 20% of Azerbaijan's territory was occupied by Armenia. The lands occupied by Armenia during the First Nagorno-Karabakh War are the Old Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast, which is the subject of Armenia's territorial demands from Azerbaijan, and the 7 raions around it. As a result of the occupation, about 40.000 Azerbaijanis living within the borders of the former Nagorno-Karabakh Autonomous Region occupied by Armenia and about 560.000 Azerbaijanis living in 7 raions around the Former Nagorno-Karabakh Autonomous Region, and a total of about 600.000 Azerbaijanis forcibly migrated from the occupied territories to various cities within the borders of Azerbaijan. All of these people are generally named Azerbaijani immigrants.

The aim of this study is to examine in detail the return of Azerbaijani immigrants to their lands according to the Ceasefire Agreement signed after the II. Nagorno-Karabakh War. Among the research questions that consist of the basis of this study there included questions as; What are the reasons that reveal Azerbaijani immigrants? Who are the Azerbaijani immigrants mainly composed of? What results are encountered when the legal status of Azerbaijani immigrants is examined in terms of international law? What are the problems faced by Azerbaijani immigrants? For what reason is the return of Azerbaijani immigrants significant for Azerbaijan? What kind of regulation was made in the Ceasefire Agreement signed after the II. Nagorno-Karabakh War on the return of Azerbaijani immigrants to their places?

Nagorno-Karabakh problem, I and II. Nagorno-Karabakh Wars are generally discussed in Turkish and Azerbaijani literature with their political and historical dimensions. There are few studies examining the aforementioned issues with their legal dimension and the dimension of international law. This situation is also relevant in terms of addressing the return of Azerbaijani immigrants to their land. In the studies on Azerbaijani immigrants, the issue is discussed with its political, historical, and social dimensions. There are few studies examining the return of Azerbaijani immigrants to their land with their legal dimension and the dimension of international law. This study is important and meaningful as it primarily aims to fill the mentioned deficiency. Apart from this, there is another issue that makes this study important and meaningful. A regulation on the return of Azerbaijani migrants to their land was taken part in the Ceasefire Agreement signed after the II. Nagorno-Karabakh War. The Ceasefire Agreement is examined in Turkish and Azerbaijani literature, in general, all the time. In the studies on the Ceasefire Agreement, the assignment of the Russian Peace Contingent in the region, the establishment of a Ceasefire Agreement Control Center, the creation of corridors are emphasized, and the regulation on the return of Azerbaijani immigrants to their land is mentioned with a few sentences. This study will fill the gap on this issue by examining the regulation of the Ceasefire Agreement on the return of Azerbaijani immigrants to their places in detail and with the dimension of international law and will contribute to the literature by filling the lack of literature on this subject.

This is a qualitative study. In this study, all studies on the subject have been reviewed, research has been made on the subject, and various conclusions have been reached based on these researches. In this context, this study is a research study.

The findings of this study reveal that; Azerbaijani immigrants emerged due to the Nagorno-Karabakh conflict and the I. Nagorno-Karabakh War, although all the Azerbaijani immigrants are called this way in general, their legal status differs in terms of international law; the return of Azerbaijani immigrants to their places and the solution of their problems are always one of the priority issues for Azerbaijan, the arrangements for the return of Azerbaijani immigrants are included in many documents, including the Ceasefire Agreement signed after the I. Nagorno-Karabakh War, but that it is not possible for Azerbaijani immigrants to return to their places due to the Armenia's occupation that lasted for about 30 years.

According to the regulation of the Ceasefire Agreement on the return of Azerbaijani migrants to their land and the conclusion reached by this study, In the former Nagorno-Karabakh Autonomous Region and its surrounding 7 raions, internally displaced Azerbaijani immigrants who were displaced due to the I. Nagorno-Karabakh War and the occupation by Armenia during this war, in 1991 and after will be able to return to their places under the control of the United Nations High Commissioner for Refugees. The return of the Azerbaijani immigrants, who were forced to migrate from Armenia in 1988 and later, to their land, in other words to Armenia, where they were forced to migrate, is not included in the scope of the arrangement brought by the Ceasefire Agreement. However, according to Article 7 of the Ceasefire Agreement, these people will also be able to return to the Nagorno-Karabakh lands and surrounding raions under the control of the United Nations High Commissioner for Refugees. The fact that the return of Azerbaijani immigrants to their land will be carried out under the control of the United Nations High Commissioner for Refugees is an important and positive development for Azerbaijan since all the Azerbaijani immigrants are among the working subjects of the United Nations High Commissioner for Refugees. In addition, it is another important and positive development for Azerbaijan that the return of Azerbaijani immigrants to their land will not be under the control of the Russian Peacekeeping Contingent, but under the control of the United Nations High Commissioner for Refugees. The fact that Azerbaijan ended the occupation of Armenia with the II. Nagorno-Karabakh War, and in this context, a different situation from the circumstance after the I. Nagorno-Karabakh War indicates Azerbaijani immigrants can return to their land this time and regulations are applicable in terms of the Azerbaijani immigrants' return to their land in the Ceasefire Agreement. The most important problem regarding the return of Azerbaijani immigrants to their land is that the lands where the Azerbaijani immigrants will return were mined by Armenia. Armenia refuses to give the maps of the mines laid in the region to Azerbaijan, and even if these maps are given to Azerbaijan, it will take many years to clear the mines in the region.

The main limitation encountered in the study is the existence of various uncertainties about how to implement the Ceasefire Agreement and therefore the return of Azerbaijani immigrants to their land within the framework of the Ceasefire Agreement.

After the uncertainties about the implementation of the Ceasefire Agreement have disappeared, it is necessary to monitor how the regulation of the Ceasefire Agreement on the return of Azerbaijani immigrants will be implemented and whether the process will be continued under the control of the United Nations High Commissioner for Refugees by the regulation introduced by the Ceasefire Agreement.

I. GİRİŞ

Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan'ın Azerbaycan'dan toprak taleplerinden kaynaklanan, kökleri oldukça gerilere giden bir sorundur. Dağlık Karabağ sorununun şiddetlendiği 1988 yılı ve sonrasında Ermenistan'da yaşayan yaklaşık 250.000 Azerbaycanlı Ermenistan'dan bu sorun sebebiyle zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirilen Azerbaycanlılar Azerbaycan sınırları içindeki çeşitli şehirlere yerleşmiştir. Dağlık Karabağ sorunu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin¹ parçalanmasının, Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsız devletler haline gelmesinin ardından 1991 yılı ve sonrasında iki bağımsız devlet arasındaki bir soruna ve ardından savaşa dönüşmüştür. I. Dağlık Karabağ Savaşı olarak adlandırabileceğimiz bu savaş sırasında Azerbaycan'ın ülkesinin neredeyse yüzde yirmisi Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Ermenistan tarafından I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında işgal edilen topraklar, Ermenistan'ın Azerbaycan'dan toprak taleplerine konu olan Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi² ve etrafındaki yedi rayondur³. Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sonucu işgal edilmiş EDKÖB sınırları içinde yaşayan yaklaşık 40.000 Azerbaycanlı ve EDKÖB'nin etrafındaki yedi rayonda yaşayan yaklaşık 560.000 Azerbaycanlı toplamda ise yaklaşık 600.000 Azerbaycanlı zorunlu olarak işgal edilmiş topraklardan Azerbaycan sınırları içindeki çeşitli şehirlere göç etmiştir. Bu kişilerin tamamı genel olarak, Azerbaycanlı göçmenler şeklinde adlandırılmaktadır.

I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'nda⁴ Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili bir düzenleme yer almış ancak, Ermenistan tarafından EDKÖB ve etrafındaki rayonlarda yaklaşık 30 yıl sürdürülen işgal sebebiyle Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü mümkün olmamıştır. Azerbaycanlı göçmenler Ermenistan'ın EDKÖB ve etrafındaki rayonlarda yaklaşık 30 yıl sürdürdüğü işgali sırasında barınma, beslenme, sağlık, eğitim, güvenlik ve çalışma gibi konularda pek sorun ile karşılaşmıştır. Azerbaycan açısından Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ve sorunlarının çözülmesi her zaman için öncelikli meseleler arasında yer almıştır. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümünü çalışmaları sırasında Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesinin ve Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönmelerinin bu sorunun barışçı yollardan çözümünün ilk şartı olduğunu her fırsatta ifade etmiştir. Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili düzenlemeler çeşitli kişilerce Dağlık Karabağ sorununun çözümü için hazırlanan planlarda, Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümü için sunulan çözüm önerilerinde, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı⁵ Minsk Grubu eş başkanları tarafından hazırlanan Madrid Prensiplerinde, yenilenmiş Madrid Prensiplerinde ve benzeri pek çok belgede yer almıştır.

Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını işgalden kurtardığı ve Ermenistan karşısında büyük bir zafer elde ettiği II. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'nda⁶ da Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili bir düzenleme yer almaktadır. Ateşkes Andlaşması'nın Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili düzenlemesi Azerbaycan açısından Ateşkes Andlaşması'nın en önemli düzenlemelerinden birini teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı, II. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'na göre Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünü ayrıntılı şekilde incelemektir. Ateşkes Andlaşması'nın Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili olan 7. maddesine göre, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, Dağlık Karabağ'ın topraklarına ve etrafındaki rayonlara Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin⁷ kontrolü altında dönecektir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycanlı göçmenler başlığı altında; Azerbaycanlı göçmenleri ortaya çıkartan Dağlık Karabağ sorunu ile I. Dağlık Karabağ Savaşı'ndan, Dağlık Karabağ sorunu ile I. Dağlık Karabağ Savaşı sebebiyle ortaya çıkan Azerbaycanlı göçmenlerin esasen kimlerden oluştuğundan ve uluslararası hukuk açısından Azerbaycanlı göçmenlerin hukuki statüsünden bahsedilecektir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde ise Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü başlığı altında, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını işgalden kurtardığı Ermenistan karşısında büyük bir zafer elde ettiği II. Dağlık Karabağ Savaşı'ndan ve bu savaş sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'ndan, Ateşkes Andlaşması'nın Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili düzenlemesinden ve Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünün önündeki en büyük engel olan mayınlar sorunundan bahsedilecektir.

II. AZERBAJCANLI GÖÇMENLER

A. Dağlık Karabağ Sorunu ve I. Dağlık Karabağ Savaşı

Dağlık Karabağ sorununun kökleri oldukça eski tarihlere gitmektedir. Bununla birlikte, bugünkü hale ile Dağlık Karabağ sorunu esasen 1980'li yılların sonlarında ortaya çıkmıştır. Ermenistan, 1988 yılı ve sonrasında Dağlık Karabağ sorunu bağlamında önce kendi ülkesindeki Azerbaycanlılara karşı daha sonra ise

¹ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bundan sonra "SSCB" olarak anılacaktır.

² Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi bundan sonra "EDKÖB" olarak anılacaktır.

³ Rayon sözcüğü idari birim anlamına gelmektedir.

⁴ I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'nın metni için bkz. <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Bishkek%20Protocol.pdf>, (Erişim: 03.04.2023).

⁵ Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı bundan sonra "AGİT" olarak anılacaktır.

⁶ II. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'nın Azerice metni için bkz. <https://president.az/az/articles/view/45923/print>, (Erişim: 15.06.2022); II Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'nın Türkçe çevirisi için bkz. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu: Ermenistan'ın Karabağ'daki Eylemleri: İnsan Hakları İhlalleri ve İhlallerin Takibi, TİHEK Yayınları, Ankara 2021, s.16.

⁷ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği bundan sonra "BMMYK" olarak anılacaktır.

Azerbaycan'ın sınırları içinde şiddet uygulamaya başlamıştır⁸. Bu sorunun en önemli sebeplerinden biri, Ermenistan'ın topraklarını genişletmek istemesi bu çerçevede, Azerbaycan'dan toprak talebinde bulunmasıdır. Ermenistan, Azerbaycan'dan toprak talepleri bağlamında öncelikle EDKÖB'nin kendisi ile birleştirilmesini talep etmiştir. Ermenistan, EDKÖB'nin kendisi ile birleştirilmesi taleplerinin uluslararası hukuk açısından kabul edilebilir olmadığını anlamasının ardından ise kendisinin bu sorunun bir tarafı olmadığını, Dağlık Karabağ Ermenilerinin self determinasyon hakkının bulunduğunu, Ermenistan'ın ise bu hakkın kullanılmasını sağlama konusunda Dağlık Karabağ Ermenilerine yardım etmeye çalıştığını ileri sürmüştür. Dağlık Karabağ sorunun sebepleri arasında Ermenistan'ın Azerbaycan'dan toprak talepleri dışında bölgenin önemli küresel aktörlerin mücadele alanı olması gibi başka sebepler de yer almaktadır⁹.

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan'ın 1991 yılında bağımsız devletler haline gelmesinin ardından iki bağımsız devlet arasındaki bir uluslararası soruna dönüşmüştür. Özellikle 1992 yılından itibaren yaşanan gelişmeler çerçevesinde ise Dağlık Karabağ sorunu iki bağımsız devlet arasındaki savaşa dönüşmüştür. I. Dağlık Karabağ Savaşı olarak adlandırabileceğimiz bu savaş sırasında Ermenistan hem Dağlık Karabağ sorunu bağlamında toprak taleplerine konu ettiği EDKÖB topraklarını hem de bu toprakları çevreleyen yedi rayonu işgal etmiştir. Ermenistan'ın I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında işgal ettiği topraklar Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisine tekabül etmektedir. Ermenistan hem I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında hem de sonrasında insancıl hukuk kurallarını ihlal etmiştir. I. Dağlık Karabağ Savaşı 1994'te imzalanan Ateşkes Andlaşması ile sona ermiştir. I. Dağlık Karabağ Savaşı sebebiyle yaklaşık 20.000 Azerbaycanlı yaşamını yitirmiş, 50.000 Azerbaycanlı yaralanmış ve 5.000 Azerbaycanlı esir alınmış, bu kişilerden daha sonra haber alınamamıştır. Ayrıca, Dağlık Karabağ sorunu ve I. Dağlık Karabağ Savaşı sebebiyle yaklaşık 1 milyon Azerbaycanlı yerinden edilmiştir¹⁰.

1994'te I. Dağlık Karabağ Savaşı'nı sona erdiren Ateşkes Andlaşması'nın imzalanmasının ardından Dağlık Karabağ sorunu dondurulmuş bir soruna dönüşmüştür. I. Dağlık Karabağ Savaşı'nı sona erdiren Ateşkes Andlaşması'nın imzalanmasından II. Dağlık Karabağ Savaşı'na kadar geçen süre boyunca zaman zaman küçük çaplı ateşkes ihlalleri yaşanmıştır. Bu süreçte sorunun barışçı yollardan çözümü için de önemli girişimlerde bulunulmuştur. Sorunu barışçı yollardan çözmek için Rusya, ABD gibi devletler ve AGİT gibi uluslararası örgütler arabuluculuk yapmıştır. Sorunun barışçı yollardan çözümü için pek çok görüşme de yapılmıştır. Ancak, sorunun barışçı yollardan çözülmesi mümkün olmamıştır. Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümü çabaları sırasında Azerbaycan'ın önceliği her zaman, Ermenistan işgalinin sona ermesi, I. Dağlık Karabağ Savaşı ve bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle yerlerinden edilen Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönmesi olmuştur¹¹.

⁸ Ermenistan EDKÖB topraklarının tarihsel süreçte Ermenilere ait olduğunu, büyük Ermeni devletinin bir parçasını teşkil ettiğini ve hiçbir zaman Azerbaycanlılara ait olmadığını ileri sürmektedir. Ermenistan Dağlık Karabağ sorununun tarihsel gelişim süreci bağlamında ayrıca, bu toprakların SSCB döneminde hukuka aykırı şekilde Azerbaycan'a verildiğini iddia etmektedir. Azerbaycan ise bu toprakların tarih boyunca Azerbaycanlılara ait olduğunu, bu topraklarda hiçbir zaman büyük bir Ermeni devletinin bulunmadığını belirtmektedir. Dağlık Karabağ sorununun kökleri ve bu sorunun gelişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İŞYAR, Ömer Göksel: "Karabağ'ın Tarihsel Arka Planı", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.77-97; ASLANLI, Araz: "Birinci Karabağ Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.118-126; SAM Center for Strategic Studies: The Nagorno Karabakh Conflict: A Historical & Legal Appraisal, SAM, Baku 2013.

⁹ Ermenistan tarihsel verilerden ve bölgenin Rus Çarlığı'nın bölgeyi Hristiyanlaştırma ve Ermenileştirme politikaları sonucu ortaya çıkan nüfus yapısından hareketle Azerbaycan'dan toprak taleplerinde bulunmaktadırlar. Ermenistan'ın toprak talepleri Azerbaycan'a yönelik talepler ile sınırlı değildir. Ermenistan yayılmacı politikası çerçevesinde zaman zaman Türkiye'den de toprak taleplerinde bulunmaktadırlar. Ermenistan'ın Azerbaycan'dan toprak talepleri dışında Rusya, ABD ve Fransa gibi küresel aktörler Güney Kafkasya'da etkinlik sağlama mücadelesi çerçevesinde bu soruna dahil olmaktadır. Bu hususlar da Dağlık Karabağ sorununun sebepleri arasında yer almaktadır. Dağlık Karabağ sorununun konusu, sebepleri ve hukuki boyutu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ASLANLI, s.123-126; ATAMAN, Muhittin/PİRİNÇÇİ, Ferhat: "Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.17-37; İSMAYILOV, Meşdi: "Karabağ'ın Ermenistan İçin Anlamı", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.57-74; KRÜGER, Heiko: The Nagorno Karabakh Conflict A Legal Analysis, Springer, Heidelberg 2010.

¹⁰ I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın topraklarının yüzde yirmisinin işgalini önleyememesinin, Ermenistan'ın saldırıları ve işgalleri karşısında duramamasının sebepleri arasında; Ermenistan'ın daha örgütlü ve eğitimli olması, daha fazla dış desteğe sahip olması, Azerbaycan'ın ise nizami bir orduya sahip olmaması ve iç karışıklıklar ile mücadele etmek zorunda olması gibi hususlar yer almaktadır. Azerbaycan'ın bahsedilen durumu karşısında Ermenistan hem I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında hem de sonrasında pek çok insancıl hukuk kuralını ihlal etmiştir. Ermenistan bu çerçevede sivillere ve sivil yerleşim yerlerine saldırmış, Hocalı Soykırımını örneğinde olduğu gibi insancıl hukukun en temel kurallarını ihlal etmiştir. I. Dağlık Karabağ Savaşı hakkında ve I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen insancıl hukuk kuralları ihlalleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ASLANLI, s.126-138; HAZIR, Ümit Nazmi: "Karabağ'ın İşgali ve Yansımaları", Özarslan, Bahadır Bumin (ed.), Kanayan Yara Karabağ, Astana Yayınları, Ankara 2016, s.121-140; YILMAZ, Reha: "Dağlık Karabağ Savaşı'nın İnsan Hakları Açısından Analizi", Aras, Osman Nuri/Dedeyev, Bilal/Yılmaz, Reha/İbayer, Vefaddin (ed.), Karabağ Savaşı Siyasi Hukuki Ekonomik Analiz, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008, s.65-124; ALİYEV, Kamal Makili: Nagorno-Karabakh Conflict in International Legal Documents and International Law, SAM, Baku 2013; SHAW, Malcolm/HART, Naomi: Report on War Crimes in the Occupied Territories of the Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia's Responsibility, Red N Line, Baku 2020.

¹¹ 1994'te imzalanan Ateşkes Andlaşması'nın ardından Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümü çalışmaları genel olarak AGİT çerçevesinde yapılmıştır. Bu süreçte AGİT Minsk Grubu'nun çalışmaları bağlamında sorunun çözümü için görüşmeler yapılmış, taraflara çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Bu süreçte taraflara sunulan çözüm önerileri arasında; toptan çözüm, aşamalı çözüm ve ortak devlet önerileri yer almıştır. Aynı dönemde AGİT Minsk Grubu eş başkanlarından Rusya'nın da sorunu tekeline alma ve barışçı yollardan çözüme çabaları söz konusu olmuştur. Ancak, sorunun barışçı yollardan çözülmesi mümkün olmamıştır. 1994'te imzalanan Ateşkes Andlaşması'nın ardından Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümü için atılan adımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. SARIKAYA, Yalçın/ASLANLI, Araz: "Karabağ Sorununda Diplomatik Müzakereler ve Minsk Süreci", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.141-166; CAŞIN, Mesut Hakkı/KISACIK, Sina: Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Barış Sarkacı, Seçkin Yayıncılık,

B. Dağlık Karabağ Sorunu ve I. Dağlık Karabağ Savaşı Sebebiyle Yerinden Edilen Azerbaycanlı Göçmenler

Ermenistan Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde kendi ülkesinde yaşayan Azerbaycanlılara yönelik saldırılarını 1988 yılı ve sonrasında şiddetlendirmiştir. Ermenistan'ın bu süreçteki hedeflerinden biri Azerbaycanlıların yaşamadığı sadece Ermenilerin yaşadığı bir Ermenistan devleti yaratmaktır. Ermenistan'ın Azerbaycanlılara yönelik saldırıları sonucunda Ermenistan'da yaşayan yaklaşık 250.000 Azerbaycanlı Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirilen Azerbaycanlılar Azerbaycan sınırları içindeki çeşitli şehirlere yerleşmiştir. Ermenistan'ın son Azerbaycanlı köyü olan Nuveyde 1991 yılında zorla boşaltıldıktan ve yaklaşık 250.000 Azerbaycanlı Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirildikten sonra Ermenistan sadece Ermenilerin yaşadığı bir Ermenistan devleti hedefine ulaşmıştır¹².

Dağlık Karabağ sorunu, SSCB'nin parçalanmasının Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsız devletler haline gelmesinin ardından 1991 yılında iki bağımsız devlet arasındaki bir soruna ve ardından savaşa dönüşmüştür. I. Dağlık Karabağ Savaşı olarak adlandırabileceğimiz bu savaş sırasında Azerbaycan'ın ülkesinin neredeyse yüzde yirmisi Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Ermenistan tarafından I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında işgal edilen topraklar, Ermenistan'ın Azerbaycan'dan toprak taleplerine konu olan EDKÖB ile etrafındaki yedi rayondur. Ermenistan işgali sonucu EDKÖB sınırları içinde yaşayan yaklaşık 40.000 Azerbaycanlı ve EDKÖB'nin etrafındaki yedi rayonda yaşayan yaklaşık 560.000 Azerbaycanlı toplamda ise yaklaşık 600.000 Azerbaycanlı zorunlu olarak işgal edilmiş topraklardan Azerbaycan sınırları içindeki çeşitli şehirlere göç etmiştir¹³.

Dağlık Karabağ sorunu ile I. Dağlık Karabağ Savaşı ve bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle yaklaşık 1 milyon Azerbaycanlı zorunlu olarak göç etmiştir. Bu kişiler genel olarak, Azerbaycanlı göçmenler şeklinde adlandırılmaktadır. Azerbaycanlı göçmenler pek çok sorun ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycanlı göçmenlerin mücadele etmek zorunda kaldığı en önemli sorunlar arasında; barınma, beslenme, sağlık, çalışma, eğitim ve güvenlik sorunları yer almaktadır. Azerbaycan, Azerbaycanlı göçmenlerin sorunlarını çözmek adına Mültecilerin ve Zorunlu Göçmenlerin (Ülke İçinde Göç Ettirilmiş Kişilerin) Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu'nu¹⁴ çıkarmış, Mültecilerin ve Zorunlu Göçmenlerin Sorunlarının Çözümüne İlişkin Devlet Programı'nı¹⁵ ilan etmiştir. Türkiye başta olmak üzere çeşitli devletler ve uluslararası örgütler de Azerbaycanlı göçmenlerin karşılaştıkları sorunların çözümü için yoğun çaba harcamıştır. Bütün çabalara rağmen Azerbaycanlı göçmenlerin sorunlarının tam olarak çözülmesi mümkün olmamıştır¹⁶.

Ankara 2017, s.66-106.

¹² Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar 1988 yılı ve sonrasında Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle baskı ve işkence görmüş, katliamlara uğramıştır ayrıca, bu kişilerin topraklarına el konulmuştur. Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar bu sebeplerle tarihi topraklarından göç etmek zorunda kalmıştır. Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalan yaklaşık 250.000 Azerbaycanlı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. YEŞİLOT, Okan: "Karabağ Savaşının Sessiz ve Mağdur Tanıkları", Sosyal Bilimler Dergisi, (15), 2006, s.85-86; SEFEROV, Rehman/İBADOV, Adalet: "Ermenistan'ın Karabağ'ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan'da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunları", Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, (18), 2007, s.165-167; ÖZKUL, Osman/Hüseyin, VERMEZ: "Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları", Bilig, (51), 2009, s.139-170; VERMEZ, Hüseyin: Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Problemleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007, s.14-16; SEFEROV, Rehman/AKIŞ, Ayhan: "Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan'daki Göç Etkileri", Bayram, Fatih/Yılmaz, Şakir (ed.), Avrasya Etüdları, TC BAŞBAKANLIK Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 2006, s.214-215; OĞAN, Sinan: "Yüzyılın Dramı-Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu", Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayı, 7(1), 2001, s.431-543; International Crisis Group: "Tackling Azerbaijan's IDP Burden", <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/tackling-azerbaijan-s-idp-burden>, (Erişim: 02.06.2022).

¹³ I. Dağlık Karabağ Savaşı ve savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle işgal edilmiş topraklardan Azerbaycan sınırları içindeki çeşitli şehirlere göç etmek zorunda kalan Azerbaycanlılar genel olarak Bakü'ye yerleşmiştir. Bu kişilerin yoğun olarak yerleştiği diğer şehirler arasında Sumgayıt, Gence, Mingçeçevir, Berde vb. şehirler yer almaktadır. I. Dağlık Karabağ Savaşı ve savaş sırasında Ermenistan'dan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle işgal edilmiş topraklardan Azerbaycan sınırları içindeki çeşitli şehirlere göç etmek zorunda kalan yaklaşık 600.000 Azerbaycanlı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. YEŞİLOT, s.86; SEFEROV/İBADOV, s.162; ÖZKUL/VERMEZ, s.149-150; VERMEZ, s.32; SEFEROV/AKIŞ, s.211; OĞAN, s.436.

¹⁴ "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" için bkz. <http://idp.gov.az/az/law/93/parent/15> (Erişim: 03.06.2022).

¹⁵ "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə" Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı" için bkz. <https://e-qanun.az/framework/3441>, (Erişim: 03.06.2022).

¹⁶ Azerbaycanlı göçmenlerin en önemli sorunlarından biri barınma sorunudur. Barınma sorunu sebebiyle Azerbaycanlı göçmenler uzun süre çadırlarda, barakalarda, devlete ait okul, yurt gibi çeşitli binalarda, vagonlarda yaşamak zorunda kalmıştır. Azerbaycanlı göçmenlerin barınmak zorunda kaldığı bu yerler genel olarak elektrikli, suyu ve kanalizasyonu olmayan yerlerdir. Azerbaycanlı göçmenlerin bir başka önemli sorunu sağlık sorunudur. Sağlıksız barınma şartlarında yaşayan Azerbaycanlı göçmenler sık sık salgın hastalıklar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sağlık sorunu çerçevesinde Azerbaycanlı göçmenler yeterli tedavi imkanlarına sahip olamamış, yetersiz beslenmeden kaynaklanan sağlık sorunlarıyla mücadele etmiştir. Psikolojik sorunlar da savaş ve işgali görmüş Azerbaycanlı göçmenlerin en önemli sağlık sorunları arasında yer almıştır. Eğitim sorunu çerçevesinde ise Azerbaycanlı göçmenler yeterli eğitim imkanlarından mahrum kalmıştır. Pek çok eğitim kurumunun Azerbaycanlı göçmenlerin barınması için kullanılması, mevcut eğitim kurumlarının ise teknik imkanlarının eksik olması Azerbaycanlı göçmenlerin eğitim sorunlarının sebepleri arasında yer almıştır. Azerbaycanlı göçmenler çalışma, beslenme ve güvenlik konusunda da ciddi sorunlar yaşamıştır. Azerbaycanlı göçmenlerin sorunları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. YEŞİLOT, s.85-92; SEFEROV/İBADOV, s.159-173; ÖZKUL/VERMEZ, s.139-170; VERMEZ, s.59-84; SEFEROV/AKIŞ, s.207-223; OĞAN, s.431-543.

C. Azerbaycanlı Göçmenlerin Hukuki Statüsünün Uluslararası Hukuk Açısından İncelenmesi

Azerbaycanlı göçmenlerin hukuki statüsünün uluslararası hukuk açısından incelenmesi için mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişi kavramlarının tanımlarının yapılması gerekmektedir. Mülteci tanımı, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’de yapılmaktadır. Bu Sözleşme ve eklerine göre mülteci,

“ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişileri”

ifade etmektedir¹⁷. Bu tanıma göre mülteciler çeşitli sebeplerden dolayı zulüm görme korkusuyla bir devletin sınırlarından çıkıp başka bir devletin sınırlarına girmektedir.

Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler genel olarak, devletlerin ülkesel sınırları içinde savaş, işgal, şiddet, baskı gibi çeşitli sebeplerle ve topluca yer değiştiren kişilerdir. Başka bir ifade ile ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, aynı devletin sınırları içinde topluca bir nüfus hareketi gerçekleştirmekte ve yer değiştirmektedir¹⁸. Bu tanıma göre ülke içinde yerinden edilmiş kişiler mültecilerden farklı olarak çeşitli sebeplerden dolayı zulüm görme korkusuyla bir devletin sınırlarından çıkıp başka bir devletin sınırlarına girmektedir, bu kişiler savaş, işgal gibi çeşitli sebeplerle aynı devletin sınırları içinde, topluca yer değiştirmektedir.

Mültecilerin ve Zorunlu Göçmenlerin (Ülke İçinde Göç Ettirilmiş Kişilerin) Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu’nun 1. maddesinde Kanun’un uygulanması bakımından gerekli olan kavramların tanımı yapılmaktadır. Bu tanımlara göre mülteci; Azerbaycan Cumhuriyeti’nin vatandaşı olmayıp, ırkı, milliyeti, dini, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncesi sebebiyle zulme uğramaktan haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen veya belirli bir vatandaşlığı olmayan ve benzer durumlar sonucunda genellikle daha önce ikamet ettiği ülkeyi terk etmiş ve oraya dönemeyen veya dönmek istemeyen kişidir. Bahsedilen Kanun’da yer alan mülteci tanımı, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’de yapılan mülteci tanımı ile paraleldir. Yapılan tanımlar çerçevesinde dağılmak üzere olan SSCB’de, 1988 yılı ve sonrasında Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan’dan Azerbaycan’a zorunlu olarak göç ettirilen Azerbaycanlılar uluslararası hukuk ve Azerbaycan Hukuku açısından mülteci statüsündedir. Çünkü, bu kişiler Ermenistan tarafından uygulanan zulüm sebebiyle Ermenistan devletinin sınırlarından çıkıp Azerbaycan devletinin sınırlarına girmiştir¹⁹.

Mültecilerin ve Zorunlu Göçmenlerin (Ülke İçinde Göç Ettirilmiş Kişilerin) Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu’nun 1. maddesinde zorunlu göçmenler, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler de tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre ülke içinde yerinden edilmiş kişiler; Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olup Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında askeri saldırı, doğal ve insan kaynaklı afetler sonucu daimi ikamet yerini terk etmek zorunda kalan kişilerdir. Bahsedilen Kanun’da yer alan ülke içinde yerinden edilmiş kişiler tanımı, uluslararası hukuk çerçevesinde yapılan ülke içinde yerinden edilmiş kişiler tanımı ile paraleldir. Yapılan tanımlar çerçevesinde 1991 yılı ve sonrasında I Dağlık Karabağ Savaşı ile savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle işgal edilen topraklardan Azerbaycan’ın sınırları içindeki çeşitli şehirlere göç etmek zorunda kalan Azerbaycanlılar uluslararası hukuk ve Azerbaycan Hukuku açısından ülke içinde yerinden edilmiş kişi statüsündedir. Çünkü, bu kişiler çeşitli sebeplerden dolayı zulüm görme korkusuyla bir devletin sınırlarından çıkıp başka bir devletin sınırlarına girmemiş, sadece Azerbaycan devletinin sınırları içinde işgal sebebiyle topluca yer değiştirmiştir²⁰.

Uluslararası hukuk açısından mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler farklı şekillerde tanımlanmakta ve farklı bir hukuki statüye tabi tutulmaktadır. Azerbaycan Hukuku bakımından da mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ancak, Azerbaycan Hukuku farklı şekillerde tanımlanan bu kişilerin tamamına mülteci statüsü vermiştir²¹. Böylece, Azerbaycan Hukuku

¹⁷ “The 1951 Refugee Convention” için bkz. <https://www.unhcr.org/4d934f5f9.pdf>, (Erişim: 03.06.2022); 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’nin Türkçe çevirisi için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10898.pdf>, (Erişim: 03.06.2022); Mülteci tanımı ve mültecilerin hukuki statüsü ile hukuksal korunması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara 2014, s.186-199; BOZKURT, Enver/POYRAZ, Yasin/ERDAL, Selcen: Devletler Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s.152; GÖZEN ERCAN, Pınar/KUL, Selin: “Ülkeleri İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin ve Mültecilerin Koruma Sorumluluğu Çerçevesinde Korunması”, Uluslararası İlişkiler, 18(71), 2021, s.5-8. ERGÜVEN, Nasih Sarp/ÖZTURANLI, Beyza: “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62(4), 2013, s.1007-1061; SÜTLÜOĞLU, Balay: Uluslararası Mülteciler Hukukundaki Gelişmeler Işığında Türkiye Örneği’nin Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul 2019.

¹⁸ Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin BMMYK tarafından yapılan tanımı için bkz. <https://www.unhcr.org/internally-displaced-people.html>, (Erişim: 03.06.2022). Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ile ilgili olarak devletlere kılavuzluk etmek üzere Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi Kararı ile kabul edilmiş Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Tanımlanması, Hukuksal Korunması ve Mülteciler ile Karşılaştırılması konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PAZARCI, s.194; GÖZEN ERCAN/KUL, s.4-9; SARAÇLI, Murat: Uluslararası Hukukta Yerinden Edilmiş Kişiler, Adalet Yayınevi, Ankara 2019; BOZKAYA, Özge/EYLEMER, Sedat: “Güney Kafkasya’da Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Sorunu: Avrupa Birliği’nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 18(1), 2019, s.109-142.

¹⁹ YEŞİLOT, s.86; ÖZKUL/VERMEZ, s.147; VERMEZ, s.7; OĞAN, s.431.

²⁰ YEŞİLOT, s.86; ÖZKUL/VERMEZ, s.147; VERMEZ, s.7; OĞAN, s.431-432.

²¹ ÖZKUL/VERMEZ, s.148; VERMEZ, s.7.

bakımından farklı şekillerde tanımlanan mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler aynı hukuki statüye, mülteci statüsüne tabi tutulmuştur.

Azerbaycan Hukuku bakımından farklı şekillerde tanımlanan mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin aynı hukuki statüye, mülteci statüsüne tabi tutulması durumunun ortaya çıkmasında Azerbaycan’da genel olarak yukarıda bahsedilen kişilerin tamamını ifade etmek üzere “*qaçqın*” mülteci kavramının kullanılması ve kavram kargaşasını önleme düşüncesi önemli rol oynamıştır²². Ancak, bu durum Azerbaycanlı göçmenler arasında uluslararası hukuk çerçevesinde mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler tanımlarından söz konusu olan farkı dikkate almaması, uluslararası hukuk açısından mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin farklı hukuki statülere sahip olduğunu göz önünde bulundurmaması nedeniyle sorun teşkil etmektedir.

III. AZERBAJCANLI GÖÇMENLERİN YERLERİNE DÖNÜŞÜ

A. Dağlık Karabağ Savaşı ve Sonrasında İmzalanan Ateşkes Andlaşması

I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması ile Dağlık Karabağ sorunu bir anlamda dondurulmuştur²³. I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması’ndan II. Dağlık Karabağ Savaşı’na kadar geçen süre boyunca sorunun barışçı yollardan çözülmesi için çeşitli çalışmalar yapılmış ancak, bu konuda başarılı olunamamıştır²⁴. İki savaş arasında geçen süre boyunca zaman zaman çeşitli küçük çaplı çatışmalar yaşanmış ve ateşkes ihlalleri söz konusu olmuştur²⁵. Bu çatışmaların ve ateşkes ihlallerinin sonucunda 12 Temmuz 2020’de yaşanan Tovuz saldırısıdır. Tovuz saldırısı 17 Temmuz 2020’de sona erdirilmiş ve II. Dağlık Karabağ Savaşı’nın habercisi olmuştur. 44 gün süren ve bu sebeple 44 Gün Savaşı olarak da adlandırılan II. Dağlık Karabağ Savaşı 27 Eylül 2020’de Ermenistan’ın Terter’e yönelik saldırıları ve Ateşkes Andlaşması’nın ciddi şekilde ihlali ile başlamıştır²⁶. Ateşkes Andlaşması’nı ciddi şekilde ihlal eden Terter’e yönelik saldırıları ile Ermenistan uluslararası hukukun emredici kurallarından olan kuvvet kullanma yasağını bir kez daha ihlal etmiştir²⁷.

II. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan tarafından insancıl hukuk kuralları ihlalleri gerçekleştirilmiştir²⁸. II. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan tarafından Terter, Ağcabedi ve Goranboy’da fosfor bombası kullanılmış ve pek çok yerde mayınlama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Ermenistan tarafından insancıl hukuk kuralları ile kullanımı yasaklanan smerch füzesi gibi çeşitli silahlar ile de saldırılar düzenlenmiştir. Ermenistan Gence, Berde gibi savaş alanından uzakta bulunan yerlere yönelik, sivil kişileri ve sivil yerleşim yerlerini hedef alan, hastanelere, tıp merkezlerine, okul binalarına, çocuk kreşlerine, idari binalara, ticaret merkezlerine yönelik saldırılar da düzenlenmiştir. Ermenistan II. Dağlık Karabağ Savaşı’nda 93 sivilin ölümüne, 454 sivilin yaralanmasına, 12292 konut ya da konut dışı alanın zarar görmesine, 288 ulaşım aracının hasara uğramasına, 1018 çiftlikte zararın ortaya çıkmasına sebep olmuş ve orman yangınları çıkarmıştır. Bahsedilen hususlar, Ermenistan’ın II. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında insancıl hukuk kurallarından kaynaklanan silahlı çatışmalar sırasında başvurulabilecek araçlara, silahlı

²² SEFEROV/İBADOV, s.160; ÖZKUL/VERMEZ, s.148; VERMEZ, s.7.

²³ I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması ile Dağlık Karabağ sorununun dondurulmuş bir soruna dönüşmesi hakkında bilgi için bkz. ABDULLAHZADE, Cavid: Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s.1.

²⁴ I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması’ndan II. Dağlık Karabağ Savaşı’na kadar geçen süre boyunca sorunun barışçı yollardan çözülmesi için yapılan çalışmalar arasında; taraflar arasında görüşmeler yapılması, Rusya, İran gibi devletlerin arabuluculuğu, AGİT çerçevesinde çözüm arayışları ve benzeri yer almaktadır. I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması’ndan II. Dağlık Karabağ Savaşı’na kadar geçen süre boyunca Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözülmesi için yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ASLANLI, Araz: Qarabağ Problemi: Tarixi, Mahiyyəti, Həll Prosesi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Şurasının Araz Tədqiqatlar Mərkəzi, Bakı 2009, s. 41 – 87; ABBASOV, Ali/XAÇATRYAN, Harutiun: Karabakh Conflict : Variants of Settlement: Concepts and Reality, AREAT, Bakı 2006.

²⁵ İki savaş arasında geçen süre boyunca zaman zaman söz konusu olan çeşitli küçük çaplı çatışmalar ve ateşkes ihlallerinden birini teşkil eden, 2016 yılında söz konusu olan Dört Gün Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. CAFEROV, Nazim/ASLANLI, Araz: “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, Ermeni Araştırmaları, (53), 2016, s.239-259; TUNCEL, Turgut Kerem: “Güney Kafkasya’da 2-5 Nisan 2016’da Yaşanan 4 Gün Savaşı”, Ermeni Araştırmaları, (53), 2016, s.301-338.

²⁶ Terter saldırısı, bu saldırıda hayatını kaybedenler ve Terter saldırısı sonrasında II. Dağlık Karabağ Savaşı’nın başlaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, s.12-14; ŞEFİYEYEV, Ferid/HUSEYNOV, Vasif: “İkinci Karabağ Savaşı’na Giden Yol”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözümüne Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.169-181; <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi>, (Erişim: 14.06.2022).

²⁷ Uluslararası hukukun emredici kuralları arasında yer alan kuvvet kullanma yasağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. MALANÇUK, Peter: Akehurst’s Modern Introduction to International Law, Routledge, London and New York 1997, s.306-341; BROWNLIE, Ian: Principles of Public International Law and the Use of Force By States, Oxford University Press, New York and London 1963; SHAW, Malcolm N. : Principles of Public International Law, Chambridge University Press, New York 2008, s.1118-1166; BAŞEREN, Sertaç Hami: Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2003; BOZKURT, Enver: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma, Asil Yayıncılık, Ankara 2007; KESKİN, Funda: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşıma ve Birleşmiş Milletler, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

²⁸ İnsancıl hukuk genel olarak silahlı çatışmalar sırasında uygun davranılacak kuralları ve silahlı çatışmalar sırasında sivillerin, hasta, yaralı ve mağdurların korunması ile ilgili düzenlemeler getirmektedir. İnsancıl hukuk, silahlı çatışmalar sırasında askeri zorunluluklar ile insancıl gerekliliklerin dengelenmesini, gereksiz acıların önlenmesini hedeflemektedir. İnsancıl hukuk hakkında bilgi için bkz. PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s.135-365; TÜRÜNCÜ, Ayşe Nur: İnsancıl Hukuka Giriş, Beta Yayıncılık, İstanbul 2012; TAŞDEMİR, Fatma/ALBAYRAK, Gökhan: Uluslararası İnsancıl Hukuk, Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler, Adalet Yayınevi, Ankara 2018; HÜSEYNOV, Lətif: Beynəlxalq Hüquq, Qanun Nəşriyyatı, Bakı 2012, s.182-196.

çatışmalar sırasında başvurulabilecek yöntemlere ve silahlı çatışmalar sırasında kişileri, genel olarak malları ve çevreyi korumaya ilişkin çeşitli uluslararası yükümlülüklerini ihlal ettiğini ortaya koymaktadır²⁹.

Ateşkes Andlaşması, 10 Kasım 2020’de imzalanmıştır ve II. Dağlık Karabağ Savaşı’nı sona erdirmiştir. Ateşkes Andlaşması’nın imzalanması için arabuluculuk eden devlet Rusya’dır. Ateşkes Andlaşması’nın tarafları Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan’dır. Bu çerçevede, Ateşkes Andlaşması Üçlü Bildiri, Ortak Bildiri, Üçlü Ortak Bildiri olarak farklı şekillerde de anılmaktadır. Ateşkes Andlaşması 9 maddeden oluşmaktadır. Ateşkes Andlaşması’nın 1. maddesi ile Dağlık Karabağ’daki bütün askeri olan faaliyetler gece yarısı itibari ile durdurulmuştur. Ateşkes Andlaşması’nın 2. maddesi ile Ermenistan’ın 15 Kasım 2020’ye kadar Kelbecer’i ve 1 Aralık 2020’ye kadar da Laçın’ı Azerbaycan’a iadesi kararlaştırılmıştır. Ateşkes Andlaşması’nın 6. maddesine göre Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında Laçın koridoru oluşturulacaktır. Ateşkes Andlaşması’nın 3. maddesine göre Rus Barış Gücü bölgede görevlendirilecektir. Rus Barış gücünün görev yerleri Laçın koridoru ile Dağlık Karabağ temas hattıdır. Ateşkes Andlaşması’nın 9. maddesine göre ise bölgede ulaşım ile ekonomiyi sağlayan bağlantılar üzerindeki bütün blokaj kaldırılacaktır. Ayrıca, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında Nahçıvan koridoru oluşturulacaktır. Ateşkes Andlaşması’nın 5. maddesi ile getirilen düzenlemeye göre Andlaşma’nın taraflarca uygulanmasını etkin şekilde kontrol etmek için Ateşkes İzleme Merkezi kurulacaktır. Ateşkes Andlaşması’nın 8. maddesi çerçevesinde de savaş esirleri ve askerlerin cenazelerinin karşılıklı iadesi yapılacaktır³⁰.

B. Ateşkes Andlaşması’nın Azerbaycanlı Göçmenlerin Yerlerine Dönüşü ile İlgili Düzenlemesi

Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümü için atılan adımlar çerçevesinde Azerbaycan’ın ilk şartı her zaman için Ermenistan’ın I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve bu işgal sebebiyle yerinden edilen yaklaşık 600.000 Azerbaycanlı göçmenin yerlerine dönüşünün sağlanması olmuştur. II. Dağlık Karabağ Savaşı ve sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması ile Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarını işgalden kurtarması Azerbaycan açısından büyük bir zaferdir. Ateşkes Andlaşması’nda Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili bir düzenleme yer alması da Azerbaycan açısından çok önemli ve olumlu bir gelişmedir. Bu düzenleme çerçevesinde 28 yıl süren işgal sebebiyle yerlerine dönemeyen ve çok zor şartlar altında yaşayan, bu süreç boyunca pek çok sorunla mücadele eden yaklaşık 600.000 Azerbaycanlı göçmen yerlerine dönme imkanına kavuşmuştur³¹.

Ateşkes Andlaşması’nın Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili düzenlemesi 7. maddesinde yer almaktadır. Ateşkes Andlaşması’nın 7. maddesine göre, mülteciler ile ülke içinde yerinden edilmiş kişiler Dağlık Karabağ’ın topraklarına ve etrafındaki rayonlara BMMYK’nın denetimi ve kontrolü altında dönecektir³². Bu düzenleme çerçevesinde I. Dağlık Karabağ Savaşı ve bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle 1991 yılı ve sonrasında EDKÖB ve etrafındaki yedi rayonda ülke içinde yerinden edilmiş yaklaşık 600.000 Azerbaycanlı göçmen BMMYK’nın denetimi ve kontrolü altında yerlerine başka bir ifade ile, Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara dönebilecektir. 1988 yılı ve sonrasında Ermenistan’dan zorunlu olarak göç ettirilen yaklaşık 250.000 Azerbaycanlı göçmenin

²⁹ Ermenistan’ın II. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında gerçekleştirdiği insancıl hukuk kuralları ihlalleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi>, (Erişim: 15.06.2022); ACER, Yücel: “Ermenistan’ın Savaş Suçları Uluslararası Hukuk ve Ermenistan’ın Karabağ’a Dair Askeri Faaliyetleri”, Seta Analiz, (337), 2020, s.5-15; ACER, Yücel: “Ermenistan’ın İkinci Karabağ Savaşı’ndaki Askeri Faaliyetleri ve Uluslararası İnsancıl Hukuk”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.271-298; ABDULLAHZADE, Cavid: “Dağlık Karabağ Sorunu’nda Ermenistan’ın Rolü ve Sorumluluğu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 69(4), 2020, s.1541-1568; ERÇAKICA, Mustafa: “Kültürel Varlıklara İlişkin Uluslararası İnsancıl Hukuk Kuralları Kapsamında, Ermenistan ve Azerbaycan Arasındaki Çatışmalarda Zarar Gören Kültürel Varlıklardan Dolayı Sorumluluk”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1), 2021, s.66-84; ÖZDAŞLI, Esmâ: “İkinci Karabağ Savaşı’nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(1), 2021, s.51-83; KAY QC, Steven/BECKER, Drea/KREN, Joshua: Armenia-Azerbaijan Nagorno Karabakh Conflict Targeting of Civilians in Azerbaijan September-November 2020 An Interim Report, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2021.

³⁰ Ateşkes Andlaşması ile Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarındaki yaklaşık 30 yıllık işgali sona ermiştir. Ateşkes Andlaşması Azerbaycan’ın II. Dağlık Karabağ Savaşı’nda kazandığı zaferin bir sonucu olması ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile ilgili düzenlemeler getirmesi gibi sebeplerle önem arz etmektedir. Bununla birlikte, Ateşkes Andlaşması bir barış andlaşması değildir ve Dağlık Karabağ sorunu nihai olarak çözmemiştir. Çünkü, Ateşkes Andlaşması ile Dağlık Karabağ’ın hukuki statüsü belirlenmemiştir. Ayrıca, Ateşkes Andlaşması’nda yer alan içeriği itibarıyla belirsiz olan düzenlemeler yeni sorunları beraberinde getirebilecek niteliktedir. Ateşkes Andlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, s.14-21; ERÇAKICA, Mustafa: “Dağlık Karabağ Sorunu’nun ve ‘Ateşkes’ Andlaşması’nın Uluslararası Hukuk ve İnsancıl Hukuk Açılımlarından İncelenmesi”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 12(47), 2021, s.287-314; AZNEVİ, Ferhat: Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan’ın Ortak “Ermeni Sorunu” Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2021.

³¹ İkinci Dağlık Karabağ Savaşı ve sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması ile Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarını işgalden kurtarması ve Ateşkes Andlaşması’nda Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili bir düzenleme yer alması Dağlık Karabağ sorunu bakımından Azerbaycan lehine bir statüko değişikliğini beraberinde getirmiştir. Ermenistan’ın I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında işgal ettiği topraklardan çekilmesinin ve bu işgal sebebiyle yerinden edilen yaklaşık 600.000 Azerbaycanlı göçmenin yerlerine dönüşünün sağlanmasının Azerbaycan açısından arz ettiği önem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PİRİNÇÇİ, Ferhat/GÜLER, Mehmet Çağatay: “Azerbaycan’ın Stratejik Sabrının Sonu ve Karabağ’da Yeni Denklem”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.205-228; HUSEYNOV, Vasif: “Güney Kafkasya’da Savaş Sonrası Durum”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.229-244; VELİYEV, Cavid: “Jeleznovodsk Bildirisi’nden Moskova Bildirisi’ne Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.301-324.

³² Ateşkes Andlaşması’nın Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili düzenlemesinin yer aldığı 7. maddesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, s.14-21; ERÇAKICA, s.305; AZNEVİ, s.119; PİRİNÇÇİ/GÜLER, s.218; HUSEYNOV, s.233; VELİYEV, s.318.

yerlerine başka bir ifade ile, zorunlu olarak göç ettirildikleri Ermenistan'a dönüşü ise Ateşkes Andlaşması ile getirilen düzenlemenin kapsamına dahil değildir. Çünkü, Ateşkes Andlaşması'na göre geri dönüş sadece Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara söz konusu olabilecektir. Ancak, Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesine göre bu kişiler de Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara BMMYK'nın denetimi ve kontrolü altında dönebilecektir³³.

Azerbaycan Hukuku bakımından mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin aynı hukuki statüye tabi tutulduğu, bu durum sebebiyle de ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ile birlikte mültecilerin Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara dönmesine izin verildiği ifade edilebilir.

Ateşkes Andlaşması'nın Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili 7. maddesinin genel olarak bahsedilen şekilde yorumlanması mümkün olmakla birlikte, Ateşkes Andlaşması'nın pek çok maddesinde görülen belirsizlikler bu düzenleme bakımından da söz konusudur. Örneğin, bu düzenlemenin nasıl uygulanacağı, mülteciler ile ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin kapsamına tam olarak kimlerin girdiği, bu kişilerin çocukları ile çocuklarının ailelerinin de bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceği belirsizliğini korumaktadır³⁴.

Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesine göre Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü BMMYK denetimi ve kontrolünde gerçekleşecektir³⁵. Bu noktada, BMMYK'nın sadece mülteciler ile ilgilenmediği çalışma konuları arasında ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin de bulunduğu ifade edilmelidir. BMMYK'nın görev alanı genişletilmiştir ve çalışma konuları arasında ülke içinde yerinden edilmiş kişiler eklenmiştir³⁶. Bu çerçevede, Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesine göre yerlerine dönecek kişilerin öncelikle I. Dağlık Karabağ Savaşı ve bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle 1991 yılı ve sonrasında EDKÖB ve etrafındaki yedi rayonda ülke içinde yerinden edilmiş kişiler olması, bu kişilerin de BMMYK'nın çalışma konuları arasında yer alması önem arz etmektedir. Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesinin sadece ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin yerlerine dönüşünü içermediği, aynı zamanda 1988 yılı ve sonrasında Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirilen, Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle mülteci durumuna düşen kişilerin Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara dönüşü ile ilgili düzenleme getirdiği bu bağlamda da konunun BMMYK'nın çalışma konuları arasında yer aldığı belirtilmelidir. Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünün Rus Barış Gücü kontrolünde gerçekleştirilmeyecek olması da Azerbaycan açısından önemli ve olumlu bir gelişmedir.

C. Mayınlar Sorunu

Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünün önündeki en büyük engel bölgeye Ermenistan tarafından döşenmiş mayınlardır. Ermenistan, hem Azerbaycan Ermenistan arasındaki 300 km'lik temas hattına hem de I. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında işgal edip yerleşime açmadığı alanlara anti-personel ve anti-tank mayınlar döşemiştir. Ermenistan mayın döşeme faaliyetlerini II. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında da sürdürmüştür. Ermenistan II. Dağlık Karabağ Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından terk etmek zorunda kaldığı alanlara da mayın döşemiştir³⁷. Anti-personel mayınların kullanımı 1997 tarihli Anti-Personel Mayınların Yasaklanması, Stoklanması, Üretimi, Transferi ve İmha Edilmesi Hakkında Sözleşme ile

³³ Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesi, "Daxili məcburi köçkünlər və qaçqınlar Dağlıq Qarabağın ərazisinə və ətraf rayonlara BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Ofisinin nəzarəti altında geri qayıdır." şeklinde bir düzenleme getirmektedir. Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesi ile getirilen bu düzenleme "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"na uyğun olarak hem "qaçqınların" hem de "məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin)" Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara geri döneceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, "qaçqınlar" ve "məcburi köçkünlər (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslər)" ile ilgili olarak yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara sadece I. Dağlık Karabağ Savaşı ve bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle ülke içinde yerinden edilmiş Azerbaycanlı göçmenler dönebilecektir, bu kişilere ek olarak Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirilen Azerbaycanlı göçmenler de dönebilecektir.

³⁴ Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesi ile ilgili belirsizlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. AZNEVİ, s.119.

³⁵ Mültecilerin korunması için Birleşmiş Milletler öncesinde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak, bu çalışmalar sonucunda evrensel bir mülteci tanımı yapılamamış, mültecilere ilişkin genel bir koruma uygulanamamış, daha çok belirli gruplara yönelik koruma planlarının hazırlanması söz konusu olmuştur. Birleşmiş Milletler döneminde 1951'de mültecilerin korunması için BMMYK Ofisi kurulmuştur. BMMYK esasen Birleşmiş Milletler'in yardımcı organlardan biridir. BMMYK, BM Genel Kurulu'na bağlıdır. BMMYK'nın asıl amacı, mültecilere yönelik uluslararası bir koruma temin etmek ile mültecilerin sorunları için kalıcı olan çözümler üretmektir. BMMYK'nın kuruluşu, yapısı ve işleyişi hakkında ve uluslararası mülteci hukuku hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. UZUN, Elif: "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde BMMYK'nın Yapısı, Görevleri ve Uluslararası Mülteci Hukukunun Gelişimindeki Yeri", Göç Araştırmaları Dergisi, 2(2), 2016, s.60-85; ÇİÇEKLİ, Bülent: Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, s.221-390.

³⁶ BMMYK'nın çalışma konuları arasında; mülteciler, sığınma arayanlar, geri dönenler, vatansızlar, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler yer almaktadır. BMMYK'nın çalışma konularını genişleten karar için bkz. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0167/26/PDF/NR016726.pdf?OpenElement>, (Erişim, 23.08.2022); BMMYK'nın görevleri ile çalışma alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.unhcr.org/who-we-help.html>, (Erişim, 23.08.2022).

³⁷ Ermenistan tarafından gerçekleştirilen mayın döşeme faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, s.18-20; Ermenistan tarafından gerçekleştirilen mayın döşeme faaliyetleri ile ilgili olarak Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, Ermenistan Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonraki işgal sürecinde, II. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında ve II. Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra işgal ettiği topraklardan çekilirken mayın döşeme faaliyetleri gerçekleştirmiştir. II. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında Ateşkes Andlaşması'nın imzalanmasını takip eden süreçte bölgeden 35.000'den fazla mayın temizlenmesine rağmen bölge henüz mayınlardan tamamen arındırılmamıştır. Bölgede asker ve sivillerin mayınlar sebebiyle ölüm ve yaralanmaları devam etmektedir. Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı'nın Ermenistan tarafından gerçekleştirilen mayın döşeme faaliyetleri hakkında hazırladığı rapor için bkz. https://www.ombudsman.az/upload/editor/files/Ad%20Hoc%20Hesabat%20Azeri_last_vers.pdf, (Erişim: 25.08.2022).

yasaklanmıştır³⁸. Anti-personel mayınlar, asker ve sivil arasında ayırım yapmayan bu sebeple, insancıl hukuka ilişkin uluslararası örf adet hukuku kuralları çerçevesinde de kullanımı yasaklanan silahlardır. Ermenistan 1997 tarihli Sözleşme'ye taraf olmadığı için gerçekleştirdiği mayın döşeme faaliyetleri ile Sözleşme'den doğan bir uluslararası yükümlülüğünü ihlal etmemiştir. Ancak, Ermenistan gerçekleştirdiği mayın döşeme faaliyetleri ile insancıl hukuka ilişkin uluslararası örf adet hukuku kurallarından kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmiştir³⁹.

Ateşkes Andlaşması'nın getirdiği düzenleme bağlamında Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönebilmesi için Ermenistan'ın bölgeye döşediği bütün mayınların temizlenmesi gerekmektedir. Mayınların bir an önce temizlenebilmesi için ise Ermenistan'ın bölgeye döşediği bütün mayınların haritalarını Azerbaycan'a vermesi gerekmektedir. Ancak, Ermenistan şimdiye kadar sadece Ağdam, Fuzuli ve Zengilan bölgelerine döşediği mayınların haritalarını Azerbaycan'a vermiştir. Bu haritalara göre Ağdam'da 97.000, Fuzuli ve Zengilan'da ise 92.000 mayın bulunmaktadır. Ermenistan bölgeye döşediği diğer mayınların haritalarını Azerbaycan'a vermeyi reddetmektedir. Haritaları bulunan mayınlar dışında Ermenistan'ın bölgede çeşitli yerlerde haritasız mayın döşeme faaliyetleri gerçekleştirdiği tahmin edilmektedir⁴⁰. Ateşkes Andlaşması Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünü düzenlemektedir. Ermenistan ise Ateşkes Andlaşması'nın taraflarından biridir. Ermenistan'ın Ateşkes Andlaşması'ndan kaynaklanan, Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili bir uluslararası yükümlülüğü söz konusudur. Bu yükümlülük, Ermenistan'ın bölgeye döşediği bütün mayınların haritalarını bir an önce Azerbaycan'a verme yükümlülüğüdür. Ermenistan bölgeye döşediği bütün mayınların haritalarını bir an önce Azerbaycan'a vermediği takdirde Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü gecikecektir ve Ermenistan Ateşkes Andlaşması'ndan doğan bir uluslararası yükümlülüğünü ihlal etmiş olacaktır. Bu çerçevede, Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğu doğacaktır⁴¹.

Mayınların haritalarının teslim edilmesinin ve yerlerinin tespit edilmesinin ardından, mayınların temizlenmesi gerekmektedir. Mayın temizleme faaliyetlerinin iki aşaması söz konusudur. Birinci aşamada tehlike yaratan mayınlar temizlenmekte, tehlike yaratmayanlar bırakılmaktadır. İkinci aşamada ise bütün mayınların temizlenmesi hedeflenmektedir. Azerbaycan'ın işgalden kurtardığı, Azerbaycanlı göçmenlerin döneceği yerlerdeki mayın temizleme işlemleri Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı tarafından gerçekleştirilecektir. Ajans tarafından gerçekleştirilecek mayın temizleme işlemlerinin ilk aşamasının tamamlanmasının dahi 5-7 yıl arası süreceği tahmin edilmektedir. İkinci aşama da düşünüldüğünde mayın temizleme işlemlerinin uzun yıllar süreceği, Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü için beklemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Mayın temizleme işlemlerinin uzun zaman gerektirmesinin dışında maliyeti yüksek işlemler olduğunun da ifade edilmesi gerekmektedir⁴².

IV. SONUÇ

Azerbaycan açısından Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ve sorunlarının çözülmesi her zaman için öncelikli meseleler arasında yer almıştır. Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barışçı

³⁸ "Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction" için bkz. <https://geneva-s3.unoda.org/static-unoda-site/pages/templates/anti-personnel-landmines-convention/APLC%2BEnglish.pdf>, (Erişim: 25.08.2022); Resolution 74/61 titled "Implementation of the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction" için bkz. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/415/81/PDF/N1941581.pdf?OpenElement>, (Erişim: 07.04.2023); 1997 tarihli Anti-Personel Mayınların Yasaklanması, Stoklanması, Üretimi, Transferi ve İmha Edilmesi Hakkında Sözleşme'nin Türkçe çevirisi için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4824.html>, (Erişim: 08.04.2023); Sözleşme'ye taraf devletler için bkz. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en, (Erişim: 25.08.2019).

³⁹ Asker ve sivil arasında ayırım yapmama gibi sebeplerle, insancıl hukuka ilişkin kuralları çerçevesinde kullanımı yasaklanan silahlar ve mayınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PAZARCI (2016), s.244-254; Anti-personel mayınların, asker ve sivil arasında ayırım yapmayan bu sebeple, insancıl hukuka ilişkin uluslararası örf adet hukuku kuralları çerçevesinde de kullanımı yasaklanan silahlar olduğu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, s.60. Ermenistan'ın anti-personel mayınlar döşemek suretiyle insancıl hukuka ilişkin uluslararası örf adet hukuku kurallarından kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerini ihlali uluslararası sorumluluğunu beraberinde getirmektedir. Azerbaycan, uluslararası sorumluluğunun sonucu olarak Ermenistan'dan eski hale getirme ya da tazminat talebinde bulunabilir. Devletlerin insancıl hukuk kurallarının ihlallerinden doğan uluslararası sorumluluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. DÜLGER, Kenan: Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015; GEYİK, Hatice: "Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(2), 2016, s.57-91.

⁴⁰ Ermenistan tarafından bölgeye döşenen bütün mayınların haritalarının Azerbaycan'a verilmesi meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, s.18-21. Ermenistan'ın bölgeye döşediği bütün mayınların haritalarını bir an önce Azerbaycan'a verme yükümlülüğü, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı'nın Ermenistan tarafından gerçekleştirilen mayın döşeme faaliyetleri hakkında hazırladığı raporda da ifade edilmiştir. Bu raporda yer alan ifadelere göre, Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönebilmesi için, Ateşkes Andlaşması'nın ardından bölgeye barışın gelebilmesi için, bölgede mayınlardan kaynaklanan sivil ve asker ölümlerinin önlenmesi için Ermenistan'ın bölgeye döşediği bütün mayınların haritalarını bir an önce Azerbaycan'a vermesi gerekmektedir. Ermenistan'ın bölgeye döşediği bütün mayınların haritalarını bir an önce Azerbaycan'a verme yükümlülüğü aynı zamanda insancıl hukuk kurallarından kaynaklanan bir uluslararası yükümlülüktür. Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı'nın Ermenistan tarafından gerçekleştirilen mayın döşeme faaliyetleri hakkında hazırladığı rapor için bkz. https://www.ombudsman.az/upload/editor/files/Ad%20Hoc%20Hesabat%20Azeri_last_verse.pdf, (Erişim: 25.08.2022).

⁴¹ Devletlerin uluslararası yükümlülüklerini ihlalden doğan uluslararası sorumluluğunun şartları, sonuçları ve ileri sürülmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. UZUN, Elif: Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016; ERKİNER, Hakkı Hakan: Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2010.

⁴² Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı, Azerbaycan'ın mayın temizleme işlemlerinden sorumlu ulusal kurumudur. Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı, bölgeden yaklaşık 35.000 mayın temizlemiştir. Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı ve bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, s.18-21; <http://www.anama.gov.az/>, (Erişim: 26.08.2022).

yollardan çözümü çalışmaları sırasında Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesinin ve Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönmelerinin bu sorunun barışçı yollardan çözümünün ilk şartı olduğunu her fırsatta ifade etmiştir. Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili düzenlemeler I. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'nda ve Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümü ile ilgili çeşitli belgelerde yer almıştır. Ancak, Ermenistan'ın devam eden işgali sebebiyle bu süreçte Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü mümkün olmamıştır.

Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını işgalden kurtardığı ve Ermenistan karşısında büyük bir zafer elde ettiği II. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ateşkes Andlaşması'nda da Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili bir düzenleme yer almaktadır. Ateşkes Andlaşması'nın Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili düzenlemesine ve bu çalışma ile varılan sonuca göre I. Dağlık Karabağ Savaşı ve bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen işgal sebebiyle 1991 yılı ve sonrasında EDKÖB ve etrafındaki yedi rayonda ülke içinde yerinden edilmiş Azerbaycanlı göçmenler BMMYK'nın denetimi ve kontrolü altında yerlerine dönebilecektir.

1988 yılı ve sonrasında Ermenistan'dan zorunlu olarak göç ettirilen Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine başka bir ifade ile, zorunlu olarak göç ettirildikleri Ermenistan'a dönüşü Ateşkes Andlaşması ile getirilen düzenlemenin kapsamına dahil değildir. Ancak, Ateşkes Andlaşması'nın 7. maddesine göre bu kişiler de Dağlık Karabağ'ın topraklarına ve etrafındaki rayonlara BMMYK denetimi ve kontrolü altında dönebilecektir. Azerbaycan Hukuku bakımından mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin aynı hukuki statüye tabi tutulduğu, bu durum sebebiyle de ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ile birlikte mültecilerin Dağlık Karabağ topraklarına ve etrafındaki rayonlara dönmelerine izin verildiği ifade edilebilir.

Azerbaycanlı göçmenlerin tamamının BMMYK'nın görevleri ve çalışma konuları arasında yer alması sebebiyle Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünün BMMYK denetimi ve kontrolü altında gerçekleştirilecek olması Azerbaycan açısından önemli ve olumlu bir gelişmedir. Ayrıca, Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşünün Rus Barış Gücü kontrolünde değil BMMYK'nın denetimi ve kontrolü altında gerçekleştirilecek olması da Azerbaycan açısından önemli ve olumlu bir gelişmedir.

Azerbaycan'ın II. Dağlık Karabağ Savaşı ile Ermenistan'ın işgalini sona erdirmesi ve bu çerçevede I. Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonraki durumdan farklı bir durumun söz konusu olması Azerbaycanlı göçmenlerin bu defa yerlerine dönebileceğine, Ateşkes Andlaşması'nda Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili olarak yer alan düzenlemenin uygulanabileceğine işaret etmektedir. Azerbaycanlı göçmenlerin yerlerine dönüşü ile ilgili en önemli sorun ise Azerbaycanlı göçmenlerin dönecekleri toprakların Ermenistan tarafından mayınlanmış olması, Ermenistan'ın bölgeye döşediği mayınların haritalarını Azerbaycan'a vermeyi reddetmesi, bu haritaların Azerbaycan'a verilmesi durumunda dahi bölgedeki mayınların temizlenmesinin uzun yıllar sürecektir.

KAYNAKÇA

- ABBASOV, Ali/XAÇATRYAN, Harutiun: Karabakh Conflict: Variants of Settlement: Concepts and Reality, AREAT, Bakı 2006.
- ABDULLAHZADE, Cavid: Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu, Adalet Yayınevi, Ankara 2014.
- ABDULLAHZADE, Cavid: "Dağlık Karabağ Sorunu'nda Ermenistan'ın Rolü ve Sorumluluğu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 69(4), 2020, s.1541-1568.
- ACER, Yücel: "Ermenistan'ın Savaş Suçları Uluslararası Hukuk ve Ermenistan'ın Karabağ'a Dair Askeri Faaliyetleri", Seta Analiz, (337), 2020, s.5-15.
- ACER, Yücel: "Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Askeri Faaliyetleri ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.271-298.
- ALİYEV, Kamal Makili: Nagorno-Karabakh Conflict in International Legal Documents and International Law, SAM, Bakı 2013.
- ASLANLI, Araz: Qarabağ Problemi: Tarixi, Mahiyyəti, Həll Prosesi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının Araz Tədqiqatlar Mərkəzi, Bakı 2009.
- ASLANLI, Araz: "Birinci Karabağ Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.117-140.
- ATAMAN, Muhittin/PİRİNÇÇİ, Ferhat: "Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme", Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.17-37.
- AZNEVİ, Ferhat: Hukusal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak "Ermeni Sorunu" Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2021.
- BAŞEREN, Sertaç Hami: Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2003.
- BOZKAYA, Özge/EYLEMER, Sedef: "Güney Kafkasya'da Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler Sorunu: Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 18(1), 2019, s.109-142.
- BOZKURT, Enver: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma, Asil Yayıncılık, Ankara 2007.
- BOZKURT, Enver/POYRAZ, Yasin/ERDAL, Selcen: Devletler Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- BROWNLIE, Ian: Principles of Public International Law and the Use of Force By States, Oxford University Press, New York and London 1963.
- CAFEROV, Nazim/ASLANLI, Araz: "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya", Ermeni Araştırmaları, (53), 2016, s.239-259.
- CAŞIN, Mesut Hakkı/KISACIK, Sina: Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Barış Sarkacı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2017.
- ÇİÇEKLİ, Bülent: Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014.

- ERÇAKICA, Mustafa: “Kültürel Varlıklara İlişkin Uluslararası İnsancıl Hukuk Kuralları Kapsamında, Ermenistan ve Azerbaycan Arasındaki Çatışmalarda Zarar Gören Kültürel Varlıklardan Dolayı Sorumluluk”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1), 2021, s.66-84.
- ERKİNER, Hakkı Hakan: Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2010.
- DÜLGER, Kenan: Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015.
- ERÇAKICA, Mustafa: “Dağlık Karabağ Sorunu’nun ve ‘Ateşkes’ Andlaşması’nın Uluslararası Hukuk ve İnsancıl Hukuk Açılımlarından İncelenmesi”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 12(47), 2021, s.287-314.
- ERGÜVEN, Nasih Sarp/ÖZTURANLI, Beyza: “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62(4), 2013, s.1007-1061.
- GEYİK, Hatice: “Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24 (2), 2016, s.57-91.
- GÖZEN ERCAN, Pınar/KUL, Selin: “Ülkeleri İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin ve Mültecilerin Koruma Sorumluluğu Çerçevesinde Korunması”, Uluslararası İlişkiler, 18(71), 2021, s.1-19.
- HAZIR, Ümit Nazmi: “Karabağ’ın İşgali ve Yansımaları”, Özarslan, Bahadır Bumin (ed.), Kanayan Yara Karabağ, Astana Yayınları, Ankara 2016, s.121-140.
- HUSEYNOV, Vasıf: “Güney Kafkasya’da Savaş Sonrası Durum”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.229-244.
- HÜSEYNOV, Lətif: Bəynəlxalq Hüquq, Qanun Nəşriyyatı, Bakı 2012.
- International Crisis Group: “Tackling Azerbaijan’s IDP Burden”, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/tackling-azerbaijan-s-idp-burden>, (Erişim: 02.06.2022).
- İSMAYILOV, Meşdi: “Karabağ’ın Ermenistan İçin Anlamı”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.57-74.
- İŞYAR, Ömer Göksel: “Karabağ’ın Tarihsel Arka Planı”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.77-97.
- KAY QC, Steven/BECKER, Drea/KREN, Joshua: Armenia-Azerbaijan Nagorno Karabakh Conflict Targeting of Civilians in Azerbaijan September-November 2020 An Interim Report, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2021.
- KESKİN, Funda: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- KRÜGER, Heiko: The Nagorno Karabakh Conflict A Legal Analysis, Springer, Heidelberg 2010.
- MALANCZUK, Peter: Akehurst’s Modern Introduction to International Law, Routledge, London and New York 1997.
- OĞAN, Sinan: “Yüzyılın Dramı-Azerbaycan’da Göçmen (Kaçkın) Sorunu”, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayı, 7(1) 2001, s.431-543.
- ÖZDAŞLI, Esmâ: “İkinci Karabağ Savaşı’nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Dergisi, 7(1), 2021, s.51-83.
- ÖZKUL, Osman/Hüseyin, VERMEZ: “Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları”, Bilig, (51), 2009, s.139-170.
- PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara 2014.
- PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara 2016.
- PİRİNÇÇİ, Ferhat/GÜLER, Mehmet Çağatay: “Azerbaycan’ın Stratejik Sabrının Sonu ve Karabağ’da Yeni Denklem”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.205-228.
- SAM Center for Strategic Studies: The Nagorno Karabakh Conflict: A Historical & Legal Appraisal, SAM, Baku 2013.
- SARAÇLI, Murat: Uluslararası Hukukta Yerinden Edilmiş Kişiler, Adalet Yayınevi, Ankara 2019.
- SARIKAYA, Yalçın/ASLANLI, Araz: “Karabağ Sorununda Diplomatik Müzakereler ve Minsk Süreci”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.141-166.
- SHAW, Malcolm N.: Principles of Public International Law, Cambridge University Press, New York 2008.
- SHAW, Malcolm/HART, Naomi: Report on War Crimes in the Occupied Territories of the Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia’s Responsibility, Red N Line, Baku 2020.
- SEFEROV, Rehman/AKIŞ, Ayhan: “Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan’daki Göç Etkileri”, Bayram, Fatih/Yılmaz, Şakir (ed.), Avrasya Etüdüleri, TC BAŞBAKANLIK Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 2006, s.207-223.
- SEFEROV, Rehman/İBADOV, Adale: “Ermenistan’ın Karabağ’ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan’da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunları”, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, (18), 2007, s.159-173.
- SÜTLÜOĞLU, Balay: Uluslararası Mülteciler Hukukundaki Gelişmeler Işığında Türkiye Örneği’nin Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul 2019.
- ŞEFİYEV, Ferid/HUSEYNOV, Vasıf: “İkinci Karabağ Savaşı’na Giden Yol”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.169-181.
- TAŞDEMİR, Fatma/ALBAYRAK, Gökhan: Uluslararası İnsancıl Hukuk, Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler, Adalet Yayınevi, Ankara 2018.
- TUNCEL, Turgut Kerem: “Güney Kafkasya’da 2-5 Nisan 2016’da Yaşanan 4 Gün Savaşı”, Ermeni Araştırmaları, (53), 2016, s.301-338.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu: Ermenistan’ın Karabağ’daki Eylemleri: İnsan Hakları İhlalleri ve İhlallerin Takibi, TİHEK Yayınları, Ankara 2021.
- TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur: İnsancıl Hukuka Giriş, Beta Yayıncılık, İstanbul 2012.
- UZUN, Elif: “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde BMMYK’nın Yapısı, Görevleri ve Uluslararası Mülteci Hukukunun Gelişimindeki Yeri”, Göç Araştırmaları Dergisi, 2(2), 2016, s.60-85.
- UZUN, Elif: Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.
- VELİYEV, Cavid: “Jelesnovodsk Bildirisi’nden Moskova Bildirisi’ne Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası”, Ataman, Muhittin/Pirinççi, Ferhat (ed.), Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Seta, İstanbul 2021, s.301-324.
- VERMEZ, Hüseyin: Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Problemleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.

YEŞİLOT, Okan: “Karabağ Savaşının Sessiz ve Mağdur Tanıkları”, Sosyal Bilimler Dergisi, (15), 2006, s.85-92.
YILMAZ, Reha: “Dağlık Karabağ Savaşı’nın İnsan Hakları Açısından Analizi”, Aras, Osman Nuri/Dedeyev, Bilal/Yılmaz, Reha/İbayer, Vefaddin (ed.), Karabağ Savaşı Siyasi Hukuki Ekonomik Analiz, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008, s.65-124.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Financial Support: Yazar Tuğçe İSAYEV, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | Tuğçe İSAYEV who is the author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyanı edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde İnÜHFD'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde İnÜHFD'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın İnÜHFD'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir.

| The author declares that she complies with the scientific, ethical, and quotation rules of İnULR in all processes of the paper and that she does not make any falsification of the data collected. In addition, she declares that İnönü University Law Review and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than İnönü University Law Review.